

Соціально-економічна історія України

УДК 94:338:631.11-054.57(=163.2) «192/193» (477)

В. В. Турков

ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ГОСПОДАРСТВ БОЛГАР-ГОРОДНИКІВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В 20-ИХ – НА ПОЧАТКУ 30-ИХ РР. ХХ СТ.

У статті аналізуються особливості економічного становища болгар-городників в Україні в 20-их – на початку 30-их рр. ХХ ст.

Ключові слова: національна меншина, болгары, нова економічна політика, сільське господарство, городництво.

В статье анализируются особенности экономического положения болгар-огородников в Украине в 20-ых – начале 30-ых гг. ХХ ст.

Ключевые слова: национальное меньшинство, болгары, новая экономическая политика, сельское хозяйство.

In the article the author analyzes the peculiarities of the economic state of the Bulgarians-farmers in Ukraine in the 20s to early 30s of the XX century.

Key words: national minority, Bulgarians, New Economic Policy, agriculture, gardening.

Постановка проблеми. Вивчення соціально-економічного та культурно-освітнього життя національних меншин у 20 – 30-ті рр. ХХ ст. є одним із провідних напрямків сучасної української історіографії. Серед цих меншин важливе місце посідали болгары, які переважно проживали у сільській місцевості і були зайняті в аграрному секторі економіки. Особливу увагу, на наш погляд, заслуговує дослідження, пов'язане з вивченням економічного становища окремої категорії болгар-городників, які займалися постачанням сільськогосподарської продукції у міста України.

Аналіз актуальних досліджень. Історіографічний дискурс розкриває стан сучасного наукового дослідження проблеми і констатує, що визначене питання комплексно окремо не розглядалося, а висвітлювалося в контексті соціально-економічного становища болгарського населення України в 20 – 30-ті рр. ХХ ст. Про болгар-городників згадується у працях М. Д. Дихана [5], Л. Д. Якубової [13]. Більш детальна характеристика господарчої діяльності болгар-городників міститься в монографії В. В. Павленко [6]. Взаємовідносини болгар-городників з головою українського радянського уряду Х. Раковського висвітлюється у праці М. М. Станчева [9].

Мета статті – на основі досліджених архівних джерел та історіографії об'єктивно розкрити економічне становище болгар-городників України в 20-их – на початку 30-их рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. На початку 20-их рр. ХХ ст. болгары України продовжували компактно проживати на території трьох колишніх губерній Російської імперії – Бессарабської,

Таврійської та Херсонської, які згідно адміністративно-територіального устрою в СРСР відносились до Української РСР та Молдавської АРСР і на підставі перепису 1926 р. нараховували 92078 чоловік [8, с. 125]. Болгарська національна меншина була селянською за своїм складом, селянами були 88480 чоловік, а міськими жителями – лише 3598 чоловік [8, с. 122].

Слід зазначити, що частина болгар займалась городництвом. За ними навіть закріплювалася назва „болгары-городники”. Напередодні Жовтневого перевороту болгар-городників у Росії було близько 15 тис. Вони вирощували овочі переважно в сільській місцевості Півдня України і навколо великих міст – ближче до ринку збуту цієї продукції. Звичайно, в Україну прибували сформовані ще в Болгарії артіль, що поповнювалися поденною робочою силою з місцевого населення. На кошти керівника артілі брали в оренду на рік і більше землю у місцевих управ, монастирів, поміщиків і заможних селян, купували реманент, насіння, продукти для спільної кухні. Всі ці витрати потім компенсувались за рахунок прибутків артілі, а її члени одержували пай, про розмір якого домовлялися з хазяїном ще при формуванні групи. Взимку більшість городників мешкала в рідних домівках, хоча деякі обирали Україну постійним місцем проживання, залишаючись громадянами Болгарії [6, с. 105].

Економічне становище болгар-городників погіршилося в роки встановлення радянської влади, коли на всій території країни впроваджувалася політика військового комунізму, пов'язана із заборонаю ринкової торгівлі. У цей період болгарські селяни не мали можливості збувати свою продукцію. Для цієї категорії населення ситуація на краще почала змінюватися в роки нової економічної політики. Тоді для за-

безпечення міського населення України сільськогосподарською продукцією та покращення матеріального становища виробників владні структури стали приймати відповідні постанови. Зокрема, 7 серпня 1921 р. була прийнята постанова „Об организации болгарских огородных артелей” за підписом голови Раднаркому УСРР Х. Раковського. У цьому документі мова йшла про наступне:

„1. Считать наиболее рациональным организацию болгарских огородников по производственному принципу, в форме специальных огородных кооперативов, артелей первичной ступени.

2. Признать, что момент организации кооперативных союзов огородников назрел, организацию такихых считать первоочередной задачей.

3. Организуемые огородный союзы должны выполнять всю работу по кооперированию огородных артелей...

5. Наркомпрод и Вукоспилку обязать установить твердые договорные отношения относительно сбыта огородных продуктов.

6. В плоскости договорных условий разрешить практический вопрос о снабжении болгарских огородных артелей или союзов огородников.

7. Наркомзаму и Наркомвнуделу поручить, согласно закону от 2 марта 1921 года, закрепить огородные земли за артелями, по возможности восстанавливая бывшие землепользования...” [8, с. 5].

Прийняття цієї урядової постанови сприяла поліпшенню економічного становища цієї категорії населення та створенню нових виробничих сільськогосподарських товариств. Слід зазначити, що господарський потенціал останніх залишався на достатньо низькому рівні. Про це свідчать матеріали обстеження сільськогосподарських артелій болгар у передмісті Харкова працівниками Центрального статистичного управління УСРР. Вони з’ясували, що у 1923 – 1924 рр. було створено 7 таких артелій, у кожній з яких працювало 10 працездатних робітників. Наприклад, у „1-й болгарській артілі”, що була заснована у 1923 р., налічувалося 16 чоловік, із них робочого віку з 18 до 60 років нараховувалося 7. Артіль мала у своєму розпорядженні 2 однолемішних плуга, 1 букарь, 2 борони, 1 культиватор, 1 соломорізку. Возів на залізній ході було 2, на дерев’яній – 1. Болгари обробляли 11,75 десятин землі. У господарстві налічувалося 3 коней, 6 корів, 2 телят, 2 свині, 25 курей та півнів. Артіль засівала озимим житом 3 десятини землі, озимою пшеницею 3 десятини, ячменем – 1 десятину, вівсом – 1 десятину, просом 1 десятину, картоплею 0,5 десятин, травами – 1 десятину [1, арк. 92].

В умовах поступового відродження діяльності господарств болгар-городників їх станом справ особисто цікавився голова Раднаркому УСРР Х. Раковський, який сам був болгариним за національністю. Він особисто відвідував Холодногорський ринок міста Харкова, на якому

була представлена сільськогосподарська продукція болгарських артелій, і цікавився станом їх справ [9, с. 62].

Після призначення Х. Раковського на посаду Повноважного представника СРСР у Великобританії він отримав лист від представників Болгарської трудової городної громади міста Харкова, датований 16 червня 1923 р. У цьому листі болгари дякували Х. Раковському за підтримку, бажали успіхів на новій дипломатичній посаді. У своєму посланні вони висловили наступну думку: „Расставаясь с Вами просим соответствующей Вашей референцией, чтобы и в дальнейшем Вашем отсутствии была нам пролетариям болгарам оказываема помощь и поддержка во всех нуждах нашей Трудовой Болгарской Коммуны” [10, арк. 63].

У період впровадження нової економічної політики кількість господарств болгар-городників поступово зростала. За даними Завідувача Центрального Болгарського бюро при ЦК КП(б)У Малчева станом на 13 грудня 1926 р. навколо Одеси біля 200 болгарських господарств городників, у передмісті Харкова біля 40 господарств та навколо Мелітополя біля 30 господарств [12, арк. 78]. В інших регіонах України кількість болгар-городників була досить не чисельна.

Господарські успіхи болгар-городників не залишилися поза увагою центральних та місцевих органів більшовицької влади з середини 20-их рр. ХХ ст. починається наступ на їх економічні права. Про це свідчить скарга болгар-городників Железнянського району Артемівської округи від 11 вересня 1925 р., яка була спрямована у Головне управління податків Наркомфіну УСРР. Болгари були не згодні з тим, що місцеві органи влади збільшили їм обсяг податків, що нараховуються, з 4000 до 8000 крб. [11, арк. 14].

Загальні економічні вимоги болгар були також викладені у висновках Артемівського окружного земельного відділу 16 лютого 1926 р. і мали наступний зміст:

„ссылаясь на якобы полную убыточность в настоящее время огородного промысла в районе, освободить их от уравнительного и подходного налогов;

предоставить им право продажи продуктов огородничества из закрытых помещений без выплаты упомянутых налогов;

предоставить им на развитие огородного промысла долгосрочный кредит;

выделить специалистам-огородников, не имеющих в настоящее время земли, огородных земель количеством довоенного времени” [11, арк. 188].

Слід зазначити, що народний комісар фінансів, розглянувши 18 червня 1926 р. скаргу болгар-городників Артемівської округи і врахувавши думку Артемівського окружного земельного відділу про безпідставність їх вимог, залишив їх заяву без позитивного рішення [11, арк. 189].

Аналогічні випадки наприкінці 20-их рр. ХХ ст. траплялися і в інших регіонах України. Наприклад, 4 серпня 1928 р. на засіданні Центральної комісії у справах національних меншин (ЦКНМ) при ВУЦВК 4 серпня 1928 р. розглядалася заява болгар-городників Сталінської округи про неправильне наділення землею та позбавлення виборчих прав членів їх трудових колективів. У цій ситуації ЦКНМ прийняла наступне рішення: „Заяву болгар-городників переслати до Сталінської округи для в'яснення. Доручити Сталінському Окружному бюро у справах національних меншостей (ОБНМ) обстежити та виявити соціальний склад болгар-городників, вважаючи за доцільне наділення їх землею в порядку втягнення бідняцько-середняцького населення до сільськогосподарських артілей. Щодо скарг болгар-городників про неправильне позбавлення їх виборчих прав – вважати за необхідне, аби Сталінське ОБНМ це перевірило на місцях” [3, арк. 47].

Аналогічні дії владних структур по відношенню до болгар-городників простежувались і на Харківщині. Про це свідчить скарга болгар-городників, написана на початку 1929 р., спрямована в Комісію у справах національних меншин при Харківському окружному виконавчому комітеті, яка мала наступний зміст: „С давних времен мы проживаем в городе Харькове, занимаемся огородничеством на землях, арендуемых от Харьковского комхоза на разные короткие сроки. И в настоящее время мы заключили с Харьковским комхозом арендные договора на аренду огородных участков земли в разных частях города под устройство огородов. Несмотря на то, что срок нашим договорам еще не истек, мы получили предписание о прекращении нами на этих участках какой-либо работы на том основании, что участки наши предлагаются к сдаче другим арендаторам. Такое требование не только ни на чем не обосновано, но противоречит и закону и договору, грозит нам полным разорением, а нас до 70 едоков трудящихся, грозит городу остаться без культивируемых продуктов, коим мы снабжаем кооперативы, а городу без культурно устроенных огородов” [4, арк. 145].

Але скарга болгар не була позитивно розглянута органами місцевої влади. Про це свідчить рішення Харківського окружного виконавчого комітету від 31 липня 1929 р. залишити скаргу Болгарської артілі „без задоволення” [2, арк. 39].

Дії органів виконавчої влади Харківської округи по відношенню до болгар-городників у подальшому призвели до перебоїв у постачанні городніх культур у місто Харків. Про цей факт свідчить інформаційна довідка Харківської міської ради від 19 липня 1931 р. „про перебіг кампанії постачання городинию м. Харкова”. У цьому документі зазначалося, що „...Хаторг не підготувався як слід до постачання городинию...Хаторг має прикріплені радгоспи, що повинні постачати його городинию. Треба відзначити, що справами з політтям городини в радгоспах і на сьогоднішній день знаходиться в

незадовільному стані. Місцеві організації не завжди стають на допомогу радгоспам і колгоспам в обробці городини. Так, наприклад, Мало Данилівська сільрада не дала дозволу болгарській артілі на найом робочих рук, мотивуючи тим, що артіль „все повинна власними руками обробляти”, через що затрималась доставка городини для Хаторгу” [3, арк. 81].

Всі вище наведені факти свідчили про те, що владні структури взяли курс на ліквідацію господарств болгар-городників.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, можна стверджувати, що заходи українського радянського уряду на початку 20-их рр. ХХ ст. призвели до фактичного відродження господарської діяльності болгарських сільськогосподарських городніх артілей на всій території республіки. Але в умовах згортання непу, коли більшовицький режим розпочав політику суцільної колективізації, пов'язану із ліквідацією приватних господарств, болгар-городники стали потерпати від безпідставного підвищення податків та свавілля чиновників із органів місцевої влади. В кінцевому результаті на початку 30-их рр. ці дії призвели до ліквідації господарств болгар-городників на всій території України. Проблема, піднята у статті, вивчена ще не достатньо і потребує подальшого дослідження, зокрема з таких питань, як особливості економічного функціонування господарств болгар-городників у різних регіонах України в 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). – Ф. Р-948. – Оп. 2. – Спр. 14. – 238 Арк.
2. ДАХО. – Ф. Р-845. – Оп. 2. – Спр. 493. – 251 Арк.
3. ДАХО. – Ф. Р-845. – Оп. 3. – Спр. 1185. – 216 Арк.
4. ДАХО. – Ф. Р-845. – Оп. 3. – Спр. 1969. – 184 Арк.
5. Дихан Михаил. Българските национални райони в Украина през 20 – 30-те години. Кратък исторически очерк / Михаил Дихан. – Одесса: „Маяк”, 2004. – 144 с.
6. Павленко В. В. Українсько-болгарські взаємини 1918 – 1939 рр. / В. В. Павленко. – К.: Інститут історії НАН України, 1995. – 224 с.
7. Сборник декретов и постановлений Особкома и УЭС, не вошедших в „Собрание узаконений Украины” за 1921 год. – Харьков: Вторая госуд. типогр., 1922. – 46 с.
8. Станчев Михаил. Болгары в Российской империи, СССР, странах Балтии и СНГ. Том 1. (1711 - 2006). Статистический сборник. – София: Академично издательство имени проф. Марина Дринова, 2009. – 620 с.
9. Станчев Михаил. Д-р Кръстьо Раковский – държавник, политик, дипломат / Превод от руски Лазар Георгиев / Михаил Станчев. – София: Академично издательство „Марин Дринов”, 2004. – 314 с.

10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВУ). – Ф. 2. – Оп. 2. – Спр. 894. – 396 Арк.
 11. ЦДАВОВУ. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 104. – 425 Арк.
 12. ЦДАВОВУ. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 195. – 305 Арк.
 13. Якубова Л. Д. Етнічні меншості УСРР у першій половині 20-х рр. ХХ ст. / Л. Д. Якубова. – К.: Інститут історії України НАН України, 2002. – 188 с.
-